

I

KOGEMUSE TEEJUHID

Objekt ja tähendus

Maailma võib pidada samavõrra õigustatult nii tegutsemise areeniks kui ka materiaalsete objektide asukohaks.

Esimene tõlgendusviis – mis on ürgsem ja millest vähem aru saadakse – väljendub kunstis või humanitaarteadustes, rituaalides, draamas, kirjanduses ja mütoloogias. Maailm kui tegutsemise areen on väärtuste mängumaa, see on koht, kus kõikidel asjadel on tähendus. Sotsiaalse vastastikmõju käigus kujuneb tähendus, mis tegevust suunab, või – kõrgemal analüüsitasemel – vormib tõlgendusskeemi, mis tegutsemist esile kutsub või ohjab.

Teist tõlgendusviisi – mis käsitleb maailma materiaalsete objektide asukohana – kasutavad teaduslikud meetodid ja teooriad. Teadus võimaldab meil materiaalsete objektide konsensuslikele arusaamadele rajatud omadusi üha täpsemalt määratleda ja mõningaid täpselt defineeritud objekte tõhusalt oma tööriistadena kasutada (pärast seda, kui palju fundamentaalsem narratiivne protsess on selle kasutamise üldsihi laias laastus kindlaks määranud).

Mitte ühtki täielikku maailmapilti ei saa tekitada ilma mõlemat tõlgenduslaadi kasutamata. Tõsiasi, et üht tõlgendusviisi peetakse üldiselt teisega vastuolus olevaks, tähendab üksnes seda, et kahe rakendusala vahel ei tehta piisavalt vahet. Mütoloogilise maailmapildi pooldajad kipuvad pidama oma kreedode alusväiteid empiirilistest „faktidest“ eristamatuteks, olgugi et säärased väited formuleeriti üldjuhul ammu enne seda, kui objektiivse reaalsuse mõiste välja ilmus. Need, kes lähenevad asjale teaduslikust vaatenurgast – kes arvavad, et see juba on või võib saada kõikehõlmavaks –, unustavad jällegi ära, et ületamatu kuristik lahutab seda, mis on sellest, mis peaks olema.

Me peame teadma nelja asja:
mis on olemas;
mida hakata peale sellega, mis on olemas;
seda, et teadmine sellest, *mis on olemas*,
on erinev teadmisest, *mida olemasolevaga peale hakata*;
ja seda, milles see erinevus seisneb.

Midagi uurida, „avastada midagi, mis on“ – tähendab kõigepealt avastada kõnealuse nähtuse tähendus meie mootorsete reaktsioonide jaoks mingis kindlas sotsiaalses kontekstis, ning alles seejärel hakkab meid huvitama kõnealuse nähtuse objektiivne aistiline või materiaalne olemus. See ongi teadmine selle kõige põhjanevamas tähenduses – ja sageli on selline teadmine ka täiesti piisav.

Kujutage ette, et imikueas tüdruk, kes sooritab vaaruvate sammudega oma esimest ebakindlat uurimisretke, ulatab käekese kapi peale hapra ja hinnalise klaasskulptuuri järele. Ta uurib selle värvi, näeb selle sära, tunneb, et see on sile, jahe ja raske. Järsku sekkub ema, haarab ta käe, ja ütleb talle, et ta seda kuju enam *kunagi ei puutuks*. Laps on sellest skulptuurist nüüd korraga palju olulisi asju teada saanud – igal juhul on ta kindlaks määranud selle meeltega tajutavad omadused. Mis aga veelgi olulisem, ta on õppinud, et väära lähenemise korral on see skulptuur ohtlik (vähemalt ema juuresolekul); ta on avastanud, et see kuju on oma praeguses muutmata olekus (jällegi) ema jaoks väärtuslikum kui tema maailma avastamise katsed. Tüdrukutirts on üheaegselt puutunud kokku nii objekti empiiriliste omaduste kui ka *selle sotsiokultuurilise staatusega*. Empiirilist objekti võib võtta kui neid sensoorseid omadusi, mis on sellele objektile „loomuomased“. *Objekti staatus* seisneb seevastu selle tähenduses – selle käitumist mõjutavas sisus. Igal asjal, millega laps kokku puutub, on säärane kahetine loomus, tema kogeb seda aga jagamatu tervikuna. Iga asi *on* midagi ja *tähendab* midagi – ning olemuse ja tähtsuse vaheline piir ei ole alati selgelt paigas.

Millegi tähtsus – mis täpsustub selle objekti läheduses läbi viidud uuriva tegevuse käigus – kaldub „loomulikul moel“ selle objektiga seostuma. Lõppude lõpuks on ju objekt ise selle ümbruses „esile kutsutud“ tegevuse vahetu põhjus või stiimul. Inimeste jaoks, kes toimivad loomuomast, nagu eelnimetatud laps, sisaldab see, mida miski tähendab, orgaaniliselt *osa* sellest asjast endast, on osa selle maagiast. Muidugi kasvab see maagia välja kõnealuse asja tajutud eriomasest kultuurilisest ja psühholoogilisest tähtsusest ja mitte selle objektiivselt määratletavatest meeltega tajutavatest omadustest. Kõik saavad aru lapsest, kes ütleb näiteks: „Ma nägin hirmsat meest.“ Lapse antud kirjeldus on vahetu ja konkreetne, olgugi et ta on omistanud tajutud objektile omadused, mis on tegelikult kontekstist sõltuvad ja subjektiivsed. On ju keeruline mõista hirmu subjektiivset loomu, ja samas mitte tunda, et oht ongi osa „reaalsest“ maailmast.

Automaatne toiming, millega asjadele tähendused omistatakse – või millega asju nende tähendusest esialgu eristada ei suudeta –, on omane narratiivile ja müüdile, mitte teaduslikule mõtlemisele. Narratiiv peegeldab tõepäraselt ebaküpse kogemuse olemust. Asjad *on* hirmsad, inimesed *on* ärritavad, sündmused *on* paljulubavad, toit *on* hea – vähemalt meie põhikogemuse mõttes. Tänapäeva inimesed, kes usuvad end olevat maagilisest mõtlemisest välja kasvanud, võivad siiski ikka ja jälle reageerida sündmustele või nähtustele „irratsionaalselt“ (loe motiveeritult). Alati, kui me peame oma tusa, agressiivsuse, pühendumuse, iha või mõne muu säärase erutus seisundi vahetuks „põhjuseks“ mõnda inimest või olukorda, oleme langedud omaenda kogemuse lummusesse. Me ei ole veel „objektiivsed“, isegi mitte oma kõige selgematel silmapilkudel (ja Jumal tänatud selle eest). Me laseme end filmil või raamatul kiiresti kaasa kiskuda ja võtame seal kujutatud sündmuse meeleldi töö pähe. Küllalt kaaluka kultuurilise käilakuju (intellektuaalse iidoli, legendaarse spordistaari, filminäitleja, poliitilise liidri, paavsti, kuulsa iluduse või isegi oma ülemuse) juuresolekul oleme enese tahtmata rabatud või hirmunud. Seega, kellegi sellise juuresolekul, kes kehastab piisaval moel neid tihti implitsiitselt omaks võetud väärtusi ja ideaale, mis meid kaose eest kaitsevad ja edasi juhatavad.

Sarnaselt keskaegse inimesega ei vaja ka meie tegelikult säärasteks tundeliigutusteks isegi konkreetseid inimesi. Piisab sümbolist. Me oleme valmis maksma tohutuid summasid riiete ja isiklike esemete eest, mida on kandnud ning kasutanud või loonud meie ajastu kuulsad või kurikuulsad inimesed.⁹

„Loomupärasest“, eel-eksperimentaalsetes või müütilistes kategooriates mõtlevat inimest huvitab *eeskätt* tähendus – mis ongi põhimõtteliselt märguanne käitumiseks – ja mitte selle „objektiivne“ olemus. Formaalne objekt, nagu tänapäevane teaduslikult häälestatud teadvus sellest aru saab, tunduks müütilise maailmapildiga inimesele – kui ta oleks üldse võimeline sellist objekti „nägema“ – tähtsusetu kestana, mis jääb järele pärast seda, kui sellest on eemaldatud kõik, mis on olemuslikult pinget pakkuv. Eel-eksperimentaalse inimese jaoks on objekti kõige tõelisem kuju selle meeltega tajutavate omaduste tähendus, nagu see tundub subjektiivses kogemuses – afektides või emotsioonides. Ja tegelikult – päriselus – tähendab fakt, et me teame, mis mingi asi *on*, seda, et me teame sellest kahte asja: selle *motivatsioonilist olulisust* ja selle sensorsete omaduste spetsiifilist loomust. Need kaks teadmislaidi pole identsed; enamgi veel, esimesega kaasnevad kogemused ja tähelepanekud eelnevad paratamatult teisele. Selleks, et miski ärataks piisavalt tähelepanu, et seda lähemalt uurida ja selle aistitavaid omadusi kaardistada, peab see kõigepealt avaldama emotsionaalset mõju. Nimetatud aistitavatel omadustel – mis on eksperimentaatori ja empiiriku jaoks esmajärgulise tähtsusega – on tähendus üksnes sedavõrd, kuivõrd nad mõjutavad meie emotsioone ja käitumist. Me peame teadma seda, mis asjad *on*, mitte, et teada, mis asjad on, vaid et *sammu pidada nende tähendusega* – et mõista, mida nad tähendavad meie käitumisele.

Selleks on kulunud sajandeid ranget distsipliini ja intellektuaalset, religioosset, prototeaduslikku ning teaduslikku intellektuaalset harjutamist, et saaks esile kerkida inimvaim, mis suudab keskenduda nähtustele, mille olemus meid mitte veel (või mitte enam) vahetult ja loomupäraselt ei haara – et kerkiks esile inimvaim, mis peaks *reaalset* selgelt *eristatavaks asjakohasest*. Teise võimalusena võib välja pakkuda, et kõik müüdiga seonduv ei ole veel inimsoo progressile andunud teadusest kadunud, ning just see mitte vähetähtis jäänuk hoiabki lõputult ülal oma äädikakärbseid uuriva teadlase vaibumatut entusiasmi.

Kuidas aga mõtlesid inimesed enne, kui neist said katsete tegijad (mis juhtus tegelikult suhteliselt hiljuti)? Mida kujutasid asjad endast enne seda, kui neist said objektiivsed asjad? Need on väga rasked küsimused. Enne eksperimentaalse teaduse teket eksisteerinud „asjad“ ei kvalifitseeru tänapäevase inimese vaatevinklist asjadeks *ega* nende asjade tähenduseks. Küsimus *sol*i (päikese) substantsi loomusest – kui siinkohal üks konkreetne näide tuua – kütkestas eel-eksperimentaalset alkeemia „teadust“ mitusada aastat. Me ei eelda enam seda, et päike üldse mingist ühtlasest ainult temale omasest substantsist koosneks, aga isegi siis, kui me selle olemasolu hüpoteesi omaks võtaksime, ei nõustuks me mingil juhul nende omadustega, mida keskaegsed alkeemikud arvasid sel elemendil olevat. Carl Jung, kes oma elu lõpupoole kulutas keskaegsete mõttemustrite tundmaõppimiseks palju aega, iseloomustas *sol*i nii:

Päike tähistab eelkõige kulda, millega tal on ühine [alkeemiline] märk. Aga täpselt nii nagu „tarkade“ kuld ei ole „tavaline“ kuld, ei ole ka päike ainult väärismetall ega taevakeha. Mõnikord on päike kullas peituv aktiivne ollus, mis ekstraheeritakse sealt *tinctura rubea*’na (punase tinktuurina). Mõnikord hoovab temast kui taevakehast maagiliselt mõjusat ja transformatoorset kiirgust. Kulla ja taevakehana sisaldab ta punase värvi kuuma ja kuiva aktiivset väävlit.

Selle punase väävli tõttu on alkeemiline päike, nagu talle vastav kuldki, punane. Nagu iga alkeemik teadis, andis kullale punase värvi Cu (vask), mida ta tõlgendas Kyprisena (küporslannana, Venusena), Kreeka alkeemias mainitud transformatoorse substantsina. Punane värvus, kuumus ja kuivus on Egiptuse Sethi (Kreeka Typhoni) klassikalised omadused – need on kurjuse printsiibid, mis sarnaselt alkeemilise väävliga on tihedalt seotud saatanaga. Ja nagu Typhoni kuningriik asub keelatud meres, nii on ka päikesel kaks merd: *sol centralis*'e „banaalsed hoomatavad veed“ ja *sol coelestis*'e „subtiilsed hoomamatud veed“. Merevesi (*aqua pontica*) ekstraheeritakse päikesest ja kuust ...

Aktiivne päikeseollus avaldab samuti soodsat mõju. See nõrgub päikesest niinimetatud „palsamina“ maale ja valmistab sidrunid, apelsinid, viinamarjad ja mineraalide seast kulla.¹⁰

Meil on sellisest keskaegsele mõtteviisile omasest kujundlikust ja mütoloogilisi seoseid tulvil kirjeldusest väga raske aru saada. Samas, just seesama alkeemilise kirjeldusviisi fantastilisus teeb sellest väärtusliku uurimisainese – tõsi küll, mitte teaduse ajaloo jaoks, millele selle aegunud objektiivsed ideed huvi ei paku, vaid subjektiivsete viiteraamistike tõlgendamisele keskenduva psühholoogia jaoks.

„Selles [konkreetses näites on juttu „India ookeanist“] on kujutuspildid taevast ja maast, suvest, sügisest, talvest ja kevadest, mehest ja naisest. Kui sa kutsud seda hingeliseks, on sul vististi õigus; kui kehaliseks, räägid sa tõtt; kui taevalikuks, ei valeta sa mitte; kui maiseks, oled sa hästi kõnelenud.“¹¹ Alkeemik ei suutnud oma subjektiivseid ideid asjade olemusest – s.o oma *hüpoteese* –, asjadest endist lahus hoida. Tema hüpoteesid – tema kujutlusvõime saadused – pärinesid aga omakorda nendest vaidlustamata ja teadvustama „seletuslikest“ eeldustest, millest moodustus tema kultuur. Nii näiteks elas keskaegne inimene universumis, mis oli oma loomult moraalne – kus kõik, isegi maagid ja metallid püüdsid eelkõige täiuslikkuse poole.¹² Alkeemilise mõtlemise jaoks iseloomustas asju seega suuresti nende *moraalne* olemus – nende mõju sellele, mida me võiksime kirjeldada afektide, emotsioonide või motivatsioonina; neid kirjeldati nende *olulisuse* või *väärtuse* seisukohast (mille määras nende emotsionaalne mõjujõud). Säärase olulisuse kirjeldus võttis narratiivse, müütilise vormi – nagu näiteks eelnevas Jungilt laenatud näites, kus päikeseolluse väävellikule aspektile on omistatud negatiivsed, demonlikud omadused. Teaduse suursaavutuseks oli *afekti* eraldamine *tajust*, kui nii võib öelda, mis võimaldas kogemusi kirjeldada ühiselt mõistetavate tunnuste järgi. Ometigi on aga nii, et kogemuse tekitatud afektid on samuti *reaalsed*.

Alkeemikute jaoks, kelle alusmõistetes olid afektid tähendusega läbi põimunud, olid afektid seega enesestmõistetavaks uurimisaineseks (olguigi et nad seda ise ei „teadnud“ – vähemalt mitte *eksplitsiitselt*). Me oleme afektid objektist eemaldanud ja suudame seetõttu objekti suurepäraselt käsitseda. Ent me oleme endiselt nende seletamatute emotsioonide ohvrid, mis meid mingi objekti läheduses haaravad. Me oleme kaotanud teaduseelse mõttelaadiga inimeste müütilise universumi, ja kui see ei ole ka päris kadunud, siis on selle edasine areng igal juhul katkenud. See kaotus on jätnud meie kasvanud tehnoloogilise võimekuse veelgi ohtlikumalt meie endiselt teadvustamata väärtussüsteemide meelevalda.

Enne Descartes'i, Baconi ja Newtoni aega elas inimene hingestatud, spirituaalses, tähendusest küllastatud maailmas, mis oli kõlbelisest sihist läbi imbunud. Kõnealuse sihi loomusest rääkisid inimesed üksteisele lugusid – lugusid, mis kõnelesid kosmose ülesehitusest ja inimese kohast selles. Tänapäeval mõtleme me aga empiirilisel (või vähemasti arvame, et me mõtleme

empiirilisel) ning kord universumit asustanud hinged on haihtunud. Eksperimentaalse teaduse vallandatud jõud on müütilise maailma hävitanud, Jung kirjutab:

Kui väga erinev tundus maailm keskaegsele inimesele! Tema jaoks oli maa asukoht universumi keskpunktis igaveseks fikseeritud ja rahu, selle ümber türlav päike kiirgas oma teekonnal talle osavõtlikult soojust. Kõik inimesed olid Jumala lapsed, Kõigekõrgema hooliv armastus valmistas neid ette igaveseks õndsuseks; kõik teadsid täpselt seda, mida nad tegema pidid, teadsid, kuidas ennast üleval pidada selleks, et rikutud maailmast rikkumata ja rõõmurikkasse eksistentsi jõuda. Selline elu ei tundu meile enam reaalne, isegi unenägudes mitte. Loodusteadused on selle kauni loori ammu puruks käristanud.¹³

Isegi siis, kui religioossed uskumused keskaegset inimest alati nii õrnalt ja täielikult oma lummuses ei hoidnud (nii näiteks uskus ta kahtlematult põrgusse), ei vaevanud teda kindlasti ratsionaalsed kõhklused ja kõlbeline ebakindlus, mis tema tänapäevast paarikut igast küljest ründavad. Teaduseelse inimese jaoks ei olnud religioon mitte niivõrd usuküsimus kui enesestmõistetav tõsiasi – mis tähendab seda, et valitsev religioosne doktriin ei olnud lihtsalt üks kaalukas teooria paljude teiste seas.

Viimastel sajanditel on aga võime säilitada usk religioossesse „tõsiasja“ tugevasti kannatada saanud – kõigepealt Läänes ja siis igal pool mujal. Terve plejaad suuri teadlasi ja ikonoklaste on tõestanud, et universum ei keerle inimese ümber, et meie arusaamal oma eraldatusest loomariigist ja meie „ülimuslikkusest“ selle suhtes puudub empiiriline alus, et taevast ei ole mingit Jumalat (ja nii kaugele, kui silm ulatub, pole isegi taevariiki). Seetõttu ei usu me enam omaenda lugusid – ei usu enam isegi mitte seda, et need lood meid minevikus hästi teenisid. Revolutsioonilised teaduslikud avastused – Galileo Kuu mäed; Kepleri planeetide elliptilised trajektoolid – olid räiges vastuolus müütilise korraga, mis oli taevaliku täiuslikkuse eeldusele tuginenud. Eksperimentaalse teaduse protseduuride tulemusena saadud uued nähtused olid traditsioonilise mõttelaadi seisukohast võimatud, neid ei saanud olemas olla. Mis veelgi olulisem, empiirilist reaalsust mõtestada püüdvad uued teooriad olid suureks ohuks nende reaalsuse traditsiooniliste mudelite terviklikkusele, mis maailmale seni kindla tähenduse oli andnud. Mütoloogilise kosmose keskpunktis seisis inimene; objektiivne universum oli kõigepealt heliosentriline, seejärel isegi sellest kasinam. Inimene ei ole enam kosmose keskmes. Seetõttu on maailm nüüd täiesti teistsugune paik.

Empiiriline mõtteviis on mütoloogilise täielikult kõrvale tõrjunud; või nii vähemalt paistab. See peaks tähendama aga seda, et kadunud on ka säärasele müüdile rajatud kõlbelisus, sest usk lohutavasse illusiooni on haihtunud. Friedrich Nietzsche kirjutas sellest rohkem kui sada aastat tagasi selgete sõnadega:

Kui keegi loobub kristlikust usust [näiteks], siis jätab ta end sellega ilma ka õigusest kristlikule moraalsusele ... Kristlus on süsteem, järjekindlalt läbi mõeldud ja täielik maailmavaade. Kui eemaldada sealt fundamentaalne idee – usk Jumalasse –, laguneb kogu asi tükkideks: ei jää alles midagi, millel mingi tähtsus oleks. Kristluses oletatakse, et inimene ei tea, ei saagi teada, mis on talle hea või halb: ta usub Jumalasse – kes on ainus, kes teab. Kristlik kõlbelisus on käsk: selle lähtepunkt on transtsendentaalne; see on väljaspool kriitikat, kellelgi pole õigust seda arvustada; talle kuulub tõde üksnes siis, kui Jumal on tõde – see kehtib ja kaotab kehtivuse

usuga Jumalasse. Kui [moodsad läänlased] tõepoolest usuvad, et nad teavad ise, teavad „intuiitiivselt“, mis on hea ja mis on kuri; kui nad seetõttu arvavad, et nad ei vaja kristlust moraalsuse nurgakivina, siis on see lihtsalt kristliku mõtteviisi võidukäigu *tagajärg*, tunnistus selle võidukäigu *tugevusest* ja *sügavusest*: nii et [moodsa] moraalsuse lähtepunkt on unustatud, nii et selle olemasolu ülimalt sattumuslikust iseloomust ei saada enam aru.¹⁴

Nietzsche väidab, et kui teooria alusolemused on kehtetuks tunnistatud, siis on ka teooria kehtetuks tunnistatud. Kuid käesoleval juhul on „teooria“ ellu jäänud. Juudikristliku moraalitraditsiooni tõekspidamised valitsevad endiselt tüüpilise läänlase käitumise ja põhi-väärtuste kõiki aspekte – seda isegi juhul, kui tegemist on kõrgelt haritud ateistiga, ja isegi juhul, kui tema üldised ideed ja väljaütlemised näivad ikonoklastilised. Ta ei tapa ega varasta (või kui ta seda teeb, siis ta varjab oma tegusid, isegi enda teadvuse eest) ja ta püüab, vähemasti teorias, suhtuda oma ligimesse nagu iseendasse. Põhimõtted, mis valitsevad tema ühiskonda (ja üha enam ka kõiki teisi ühiskondi¹⁵), rajanevad endiselt müütilisel käsitusel üksikindiviidi väärtuslikkusest – tema sünnipärastest õigustest ja vastutusest –, olgugi et meil on teaduslikke tõendeid inimliku motivatsiooni põhjuslikkusest ja determineeritusest. Lõppude lõpuks, ka tema arust – olgu see aru pealegi juhuti kriminaalne – karjub kuritöö ohver ikkagi „õigluse“ eest taeva poole ning sihilik seaduserikkuja on oma tegude eest endiselt karistuse *ära teeninud*.

Meie teadusjärgse mõtlemise ja tegevust suunava motiveeritud mõtlemise süsteemid toimivad seega paradoksaalses liidus. Üks on „moodne“, teine arhailine. Üks on teaduslik, teine traditsiooniline, isegi ebausklik. Oma kirjeldustes oleme muutunud ateistideks, kuid meelelaadilt jäänud religioosseteks, s.o *moraalseteks*. See, mida me tõeks peame, ja see, kuidas me käitume, ei ole enam vastavuses. Me läheme oma eludega edasi nii, nagu meie kogemusel oleks tähendus – justkui meie tegevusel oleks transtsendentne väärtus –, kuid me ei suuda seda uskumust intellektuaalselt põhjendada. Me oleme langenud omaenda abstraherimisvõime seatud lõksu: see pakub meile täpselt kirjeldavat informatsiooni, ent õõnestab samas meie usku eksistentsi mõttese ja tähendusse. Seda probleemi on sageli peetud traagiliseks (mulle näib see vähemasti naeruväärsena) – ja seda on eksistentsiaalses filosoofias ja kirjanduses põhjalikult uuritud. Nietzsche kirjeldas seda moodsat olukorda „Jumala surma“ (paratamatu ja vajaliku) tagajärjena:

Kas te pole kuulnud hullumeelsest, kes süütas eredas hommikuvalguses laterna, jooksis turuplatsile ja karjus vahetpidamata: „Ma otsin Jumalat! Ma otsin Jumalat!“ Et just sel ajal oli turuplatsil palju inimesi, kes Jumalasse ei uskunud, siis kutsus ta esile palju naeru.

„Kas ta on eksinud?“ küsis üks. „Kas ta on lapse kombel kaotsi läinud?“ päris teine. „Võib-olla ta peidab ennast?“ „Kas ta kardab meid?“ „On ta ehk reisil?“ „Või kusagilt emigreerinud?“ Nii nad lärmasid ja naersid.

Hullumeelne hüppas nende keskele ja puuris neid oma pilkudega. „Kuhu on Jumal kadunud?“ karjus ta. „Ma ütlen teile. *Me oleme ta tapnud* – teie ja mina. Me kõik oleme ta mõrtsukad. Aga kuidas me seda tegime? Kuidas me suutsime mere tühjaks juua? Kes andis meile käsna, millega terve silmapiir puhtaks pühkida? Mida me korda saatsime, kui me selle maa tema päikese küljest lahti päästsime? Kuhu see nüüd liigub? Kuhu meie nüüd liigume? Eemale kõikidest päikestest? Kas me mitte pidevalt kuhugi ei kuku? Tagasi, küljele, ette, kõikides suundades? Kas „üles“ ja „alla“ veel üldse midagi tähendavad? Kas me mitte ei uita lõpmatus

eimiskis? Kas me ei tunne tühja ruumi hingust? Kas ei ole mitte külmemaks läinud? Kas öö ei ole vahepeal üha pimedamaks muutunud? Kas me ei pea mitte hommikul laternaid süütama? Kas me ei kuule juba mitte Jumalat matvate hauakaevajate labidalööke? Kas me ei tunne juba laguneva Jumala lõhna? Jumalad lagunevad samuti.

Jumal on surnud. Jumal jääb surnuks. Ja meie oleme ta tapnud. Kuidas me – kõige mõrtsukalikumad mõrtsukad – nüüd ennast trööstime? Kõige püham ja võimsam asi, mis maailmas kunagi on olnud, on meie nugade all verest tühjaks jooksnud? Kes selle vere meilt nüüd maha pühib? Millise veega me peaksime ennast puhastama? Millised lepituspõidustused, millised pühad tseremooniad peame nüüd leiutama? Kas selle teo suurus polnud meie jaoks liiga suur? Kas see tapatöö mitte ei nõua, et me nüüd ise jumalateks hakkaksime?¹⁶

Leiame end absurdsest ja õnnetust olukorrast – kui me tahtmatult selle olukorra peale mõtlema hakkame. Tundub võimatu uskuda, et elu on loomuomaselt, religiooselt tähendusrikas. Me tegutseme ja mõtleme aga endiselt „just nagu“ – just nagu midagi ei olekski põhimõtteliselt muutunud. See ei muuda aga olematuks tõsiasja, et meie terviklikkus on kadunud.

Empirismi ja ratsionaalsuse jõud ning eksperimendi suurepärase tehnika on müüdi hävitanud ja seda ei ole võimalik enam taaselustada – või nii see vähemalt tundub. Sellest hoolimata *toetume tegevuses* aga endiselt oma eellaste juhtnööridele, olgugi et me ei suuda neid tegusid enam põhjendada. Meie käitumist vormivad (vähemalt ideaalis) needsamad müütilised käsud – *sa ei tohi tappa, sa ei tohi himustada* –, mis valitsesid meie esivanemaid tuhandete aastate vältel, mil nad pidid ilma formaalse empiirilise mõtteviisita läbi ajama. See tähendab, et need käsud on nii vägevad – või vähemalt nii vajalikud –, et nad kestavad edasi (ja laiendavad oma rakendusala) isegi nende kehtivust õonestavate vaieldamatute teooriate palge ees. See on mõistatus. Ja siin on veel üks:

Kuidas on võimalik, et kompleksed ja imetlusväärased antiiksed tsivilisatsioonid võisid areneda ja õitseda, kui nad olid rajatud nonsensile? (Kui mingi kultuur kasvab ja on elujõuline, kas ei viita see siis mingil põhjapaneval viisil selle aluseks olevate ideede õigsusele? Kui müüdid kujutasid endast vaid ebausklikke prototeooriaid, siis miks olid nad vajalikud? Miks neid meelde jäeti? Meie suured ratsionalistlikud ideoloogiad – fašism või kommunism – näitasid oma olemuslikku viljatust vaid paari põlvkonna jooksul, ja seda oma intellektuaalsele kaalukusele vaatamata. Religioossetele arusaamadele rajatud traditsioonilised ühiskonnad on püsinud, põhimõtteliselt muutumatutena, mõningatel juhtudel kümneid tuhandeid aastaid. Kuidas me peaksime säärast pikaajalisust mõistma?) Kas on mõistlik väita, et kestvalt edukad traditsioonid rajanevad ideedel, mis on vaatamata nende kasulikkusele lihtsalt valed?

Kas pole mitte tõenäolisem, et me lihtsalt ei tea, kuidas traditsioonilised arusaamad on vaatamata oma *näilisel* äärmuslikule irratsionaalsusele *õiged*?

Kas pole mitte võimalik, et see viitab pigem moodsale filosoofilisele rumalusele, kui esivanemate filosoofilistele vigadele?

Me oleme teinud suure vea eeldades, et meie eelkäijate kirjeldatud „vaimude maailm“ oli algeliselt kontseptualiseeritud moodne „materია maailm“. See ei ole õige – vähemalt mitte sel lihtsal viisil, kuidas me seda üldiselt arvame. Mütoloogia kirjeldatud kosmos *ei olnud* seesama paik, mida tunnevad moodsad teadlased – aga see ei tähenda, et see ei oleks olnud *tõeline*. Me ei ole leidnud veel ülal Jumalat, ega alt saatanat, sest me ei ole seni veel aru saanud, kus „ülal“ ja „all“ asuvad.

Me ei tea, millest meie esivanemad rääkisid. See ei ole üllatav, sest nemad ka ei „teadnud“ (ja see, et nad ei teadnud, ei olnud ka oluline). Vaatame näiteks seda arhailist loomismüüti¹⁷ Sumerist – „ajaloo sünnipaigast“:

Seni ei ole ühtegi rangelt võttes kosmogoonilist teksti avastatud, kuid mõned vihjed võimaldavad meil taastada loomise otsustavad momendid, nii nagu sumerid neid mõistsid. Jumalanna Nammu (kelle nimi kirjutatakse piktograafia, mis tähistab ürgmerd) on esitatud kui „Taeva ja Maa sünnitanud ema“ ja „kõikide jumalate ürgema ja ilmaletooja“. Ühtaegu nii kosmilisust kui ka jumalikkust sümboliseeriva ürgvete temaatika on arhailistes kosmogooniates võrdlemisi sagedane. Ka antud juhul samastatakse veemassi algse emaga, kes tõi neitsistsigimise teel ilmale esimese mees- ja naisprintsipi kehastava paari: Taeva (An) ja Maa (Ki). Esimene paar ühines peaaegu ühte sulades *hieros gamos*'es (müstilises abielus). Nende ühendusest sündis atmosfäärijumal En-lil. Teine fragment kõneleb meile, et ta lahutas oma vanemad ... Taeva ja maa eraldamise kosmogooniline teema on samuti laialt levinud.¹⁸

See müüt on arhailiste reaalsuskirjelduste seas tüüpiline. Mida tähendab öelda: sumerid uskusid, et maailm kerkis välja „ürgmerest“, mis oli kõige ema, ja et taevas ja maa lahutati ühe jumala tegevuse tulemusena? Me ei tea. Meie põhjatu rumalusega ei ole aga paraku kaasnenud kohast ettevaatlikkust. Me näime oletavat, et säärestel lugudel – müütidel – olid samasugused ülesanded ja eesmärgid, mis empiirilistel või eksperimentaalsetel kirjeldustel (aga et nad olid metodoloogiliselt nõrgemad). Just see sügavalt juurdunud absurdne arusaam on kõige enam õnestanud religioosete traditsioonide mõju moodsate inimeste moraalsele kaalutlustele ja käitumisele. Sumerite „maailm“ ei olnud objektiivne reaalsus, nii nagu me seda tänapäeval tõlgendame. See oli korraga nii rohkem kui ka vähem – rohkem, sest see „primitiivne“ maailm kätkes endas nähtusi, mida meie ei pea „reaalsuse“ osaks (näiteks afekt ja tähendus); vähem, sest sumerid ei suutnud kirjeldada (ega ette kujutada) paljusid asju, mille teaduse meetodid meile nähtavaks on teinud.

Müüt *ei ole* primitiivne prototeadus. See kujutab endast kvalitatiivselt erinevat nähtust. Teadust võib pidada „maailma kirjeldamiseks selle konsensuslikult määratletavate tunnuste abil“ või „kõige tõhusamaks mingi eesmärgini jõudmise vahendiks (kui säärane eesmärk on selgelt defineeritud)“. Müüti oleks aga palju õigem võtta kui „tegevuse jaoks olulise maailma kirjeldust“. Müütiline universum on *tegevus*-, mitte *tajumispaik*. Müüt kirjeldab asju nende ainulaadse või ühise afektiivse suundumuse, nende väärtuse, nende motivatsioonilise tähtsuse seisukohast. Sumerite Taevas (An) ja Maa (Ki) ei ole seetõttu moodsa inimese taevas ja maa; nad on kõikide asjade Suur Isa ja Ema (kaasa arvatud Enlil, kes on pigem protsess kui asi, ja kes nad mõnes mõttes ise ellu kutsus).

Me ei saa teaduselest mõtteviisist aru ja püüame seda seetõttu selgitada nendes kategooriates, millest me aru saame – mis tähendab seda, et lükkame selle kõrvale ja kuulutame selle nonsensiks. Lõppude lõpuks mõtleme meie teaduslikult – nii me igatahes arvame – ja me arvame, et me saame aru, mida see tähendab (sest teaduslikku mõtlemist on võimalik vähemalt põhimõtteliselt defineerida). Teaduslik mõtlemine on meile tuttav ja hindame seda kõrgelt – ning kipume arvama, et kogu mõtlemine sellega piirdubki (arvame, et kõik teised „mõtteviisid“ kujutavad endast parimal juhul käesirutust teadusliku mõtlemise ideaali poole). Kuid see pole täpne. Mõtlemine tähendab peale selle veel, ja palju põhjanevamal moel,

selliste väärtuste määratlemist, mis suunavad käitumist. See tähendab seda, et väärtuspõhise mõtlemise korral kujutab *kategoriseerimine* – ühe asja või asjade klassi defineerimine (või isegi tajumine) – endast *käitumise jaoks* ühesugust tähendust omavate asjade *grupeerimist*.

Sumeri Taeva (An) kategooria kujutab endast näiteks käitumise või afektide jaoks sarnast tähendust omavate nähtuste klassi; sama võib ütelda Maa (Ki) kategooria kohta, ja *kõikide teiste müütiliste kategooriate kohta*. Asjaolu, et „Taeva haldusala“ mõjutab tegevust – et sel on motivatsiooniline tähtsus –, teeb sellest *jumaluse* (millegi, mis valitseb käitumise üle, või mida tuleb vähemalt teenida). Kui me taipame, et säärasel klassifikatsioonisüsteemil on tegelik tähendus, siis saame aru, et meil tuleb õppida teistmoodi mõtlema (ja et vajalik on ka mõtlemisest teistmoodi mõtlema õppida).

Sumereid huvitas eelkõige see, kuidas nad käituma peavad (neid huvitas asjade väärtus). Nende reaalsuskirjeldused (millele me omistame prototeaduse omadused) andsid kokku pildi maailmast *kui tähenduslikust fenomenist – kui tegevuspaigast*. Nad ei „teadnud“ seda – mitte *sõnadega väljendataval moel* – rohkem kui meie seda teame. Aga see oli ikkagi tõde.

Empiiriline teadus on pühendunud sellele, et objektiivselt kirjeldada seda, *mis on* – see püüab kindlaks määrata vaatlusaluste nähtuste neid omadusi, mida on võimalik konsensuslikult tuvastada ja kirjeldada. Selle protsessi uurimisobjektid võivad pärineda minevikust, olevikust või ka tulevikust, nad võivad olla oma iseloomu poolest nii staatilised kui ka dünaamilised: hea teaduslik teooria võimaldab ennustada ja kontrollida nii muutumist (transformatsiooni) kui ka olemasoleva seisundit. Ent kokkupuutel „objektiga“ tekkinud „afekt“ ei ole teaduse jaoks selle objekti osa ja seetõttu tuleb see (koos kõige muu subjektiivsega) edasistest kaalutlustest kõrvaldada – igal juhul tuleb hoiduda sellest, et see oleks definitsioonis objekti tegelik tunnus.

Empiirilise teaduse vaevanõudvad tunnuste tuvastamise, edastamise ja võrdlemise meetodid on osutunud kollektiivselt tajutava maailma suhteliselt muutumatute atribuutide olemuse määratlemisel erakordselt mõjusateks vahenditeks. Kahjuks ei saa seda kasulikku metodoloogiat rakendada aga *väärtuse* määramiseks – me ei saa selle põhjal ütelda, *kuidas asjad peaksid olema*, määrata suuna, kuhu poole asjad *peaksid* arenema (teiste sõnadega, me ei saa seda metodoloogiat kasutada meie tegevuse tagajärjel kujuneva soovitud tuleviku kirjeldamiseks). Säärased väärtuse hindamised kujutavad endast paratamatult kõlbelisi otsuseid. Me võime taoliste otsuste langetamisel kasutada teaduslike meetoditega saadud informatsiooni, kuid teadus ei saa meile ütelda, kas need otsused on õiged. Moraali vallas puuduvad meil verifitseerimisprotseduurid. Siinkohal pole meil midagi nii võimsat või nii üldiselt aktsepteeritud, kui seda on objektide kirjeldamisel kasutatav eksperimentaalne (empiiriline) meetod. Tõsiasi, et meil selline protseduur puudub, ei lase meil aga probleemist mööda vaadata. Ükski toimiv ühiskond ega indiviid ei pääse moraalsete hinnangute langetamisest, ükskõik, mida taoliste hinnangute vajalikkuse kohta ka ei öeldaks või mida neist ei mõeldaks. Tegevuse *eeltingimuseks* on väärtusotsus või selle implitsiitne või „teadvustamata“ ekvivalent. Tegutseda tähendab sõna otseses mõttes eelistada üht tegevuskava selle lõpmatutele alternatiividele. Kui me tahame elada, peame tegutsema. Tegutsedes langetame väärtusotsuseid. Kuivõrd me pole kahjuks kõiketeavad, peame tegema need otsused ilma piisava informatsioonita. Kui kasutada traditsioonilist kõnepruuki, siis me suudame oma väärtusotsuseid langetada tänu hea ja kurja tundmisele, oma kõlblustajule. Meie valikuid suunavad mütoloogilised tavad, mis toimivad kas implitsiitselt või eksplitsiitselt.